

Coordonatorii colecției:

Simona MODREANU
Livia IACOB

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României**DOBRE, MARIUS**

Logica nearistotelică în Grecia veche/ Marius DOBRE
Iași : Junimea, 2025

ISBN 978-973-37-2868-9
821.135.1.09

Redactor: Frăguța ZAHARIA
Coperta: Ionuț BROȘȚIANU
Tehnoredactor: Ema LUCA

Editura JUNIMEA,
Bulevardul Carol I
Parcul Copou, Iași
700 506

C. P. 85, Oficiul Poștal nr. 1, Iași
e-mail: edjunimea@gmail.com
revistascriptor@gmail.com

Telefon redacție: 0232 705 837

© Marius DOBRE
© Editura JUNIMEA, IAȘI – ROMÂNIA

Marius DOBRE

**Logica nearistotelică
în Grecia veche**

**Editura JUNIMEA
2025**

SUMAR

NOTĂ INTRODUCȚIVĂ.....	5
ARGUMENTAREA LOGICO-FILOSOFICĂ ȘI RETORICĂ A SOFIȘTILOR	7
Despre „tradiția” sofistă	7
Argumentarea sofistă.....	11
Filosofi sofști	19
ELEMENTE DE LOGICĂ ÎN FILOSOFIA LUI PLATON	31
Considerațiuni introductive: Platon – logician?	31
Socrate	36
Elemente de logică în filosofia platonice.....	40
DESPRE LOGICA STOICILOR.....	77
Considerațiuni introductive asupra școlii stoice.....	77
Logica stoicilor.....	82
Raportul dintre logica aristotelică și logica stoicilor	103
Importanța logicii stoice	108
ARGUMENTAREA LOGICO-FILOSOFICĂ A SCEPTICILOR	111
Asupra filosofiei sceptice antice în genere	111
Argumentarea sceptică.....	115
Itinerarii de argumentare sceptică.....	119
Contra scepticilor	159
După scepticism	166

NOTĂ INTRODUCȚIVĂ

Această carte este rezultatul revizitării cu o mare bucurie a gândirii filosofice grecești vechi, în acest caz cu interes pentru probleme de natură logică. Este o scurtă introducere, o privire de ansamblu sintetică asupra logicii nearistotelice în Grecia veche. De ce nu și Aristotel? Impresia noastră este că Aristotel a avut parte de mult mai mult interes de-a lungul timpului; am considerat că nu mai este nevoie să-l reluăm aici. În schimb, se știe tot mai puțin despre argumentarea logică și retorică sofistă, despre dialectica platonice, despre logica stoicilor, despre argumentarea logico-filosofică a scepticilor. În ciuda interesului tot mai scăzut pentru logica antică și în ciuda preocupării constante a cercetătorilor pentru orientările noi din logică, am convingerea că farmecul filosofiei vechi grecești în genere nu s-a stins totuși definitiv, ea atrage în continuare noi generații de cercetători (chiar dacă mai puțini) și, ca atare, apar și noi interpretări sau comentarii. Pe unele dintre aceste noi interpretări le-am preluat și aici, fără a trece peste mari contribuții la studiul gândirii antice din trecut, îndeosebi peste cele din Antichitate sau cele din secolele al XIX-lea și al XX-lea. În plus, chiar cercetătorii care se ocupă de discipline noi, la modă, precum retorica, logica informală, gândirea critică, teoria argumentării (discipline ce pot fi puse în cele din urmă sub aceeași umbrelă) țin cont în demersurile lor de contribuțiile antice: orice tratat serios de retorică nouă pornește de la ideile marilor sofști, nu doar de la Aristotel; logica informală, atunci

când discută despre argumentarea în dialog, amintește mai întâi de dialectica lui Platon și apoi de contribuțiile lui Aristotel; gândirea critică și teoria argumentării recomandă atitudinea sceptică în abordarea logică a discursului contemporan, contaminat cum este de „idei pozitive”. Logica matematico-simbolică de ieri și de azi recunoaște izvoarele stoice ale modelului ei de gândire. Aristotel, desigur, rămâne instanța cea mai puternică a logicii antice, dar poate situația ar fi fost puțin altfel dacă s-ar fi păstrat în întregime operele filosofilor sofști, stoici sau sceptici. De altfel, Aristotel ne acompaniază și aici, el este ba un martor activ, ba un judecător de seamă, el este prezent în spatele decorului (cu excepția „războiului” stoico-sceptic), chiar dacă nu joacă rolul principal.

Lucrarea de față a luat în calcul diferite forme de argumentare prezente în discursul filosofic al unor gânditori exponențiali sau școli filosofice din Grecia veche – filosofice, retorice, logice – încercând o sistematizare tematică în cele patru mari capitole (am restrâns cercetarea la patru mari școli cu contribuții relevante pentru dezvoltarea logicii). Pentru că lucrurile sunt destul de diferite de la o școală filosofică la alta, pentru că tematizarea trebuia operată adaptat, nici capitolele acestei cărți nu sunt uniforme, dar ele merg pe câteva direcții bine stabilite: scurte prezentări ale școlilor filosofice, scurte prezentări ale filosofilor din respectivele școli, scurte prezentări ale concepției filosofice generale, tematizările logice propriu-zise, diverse interpretări sau raportări la alte probleme de factură logică.

Cartea are la bază articole publicate în *Probleme de logică*, *Studii de istorie a filosofiei universale*, *Revista de filosofie*, *Astra*.

ARGUMENTAREA LOGICO-FILOSOFICĂ ȘI RETORICĂ A SOFIȘTILOR

Despre „tradiția” sofistă

Este recunoscut că primii gânditori importanți și cunoscuți ai discursului persuasiv au fost gânditorii greci sofști (precum Protagoras, Gorgias, Thrasymachos, Hippias etc.). Într-o epocă de înflorire culturală fără precedent în istoria europeană, cuvântul căpăta o forță pe măsură și începea să fie folosit nu doar în slujba filosofiei sau a artei poetice, ci și în slujba intereselor politice, economice, juridice; adică oriunde el putea rezolva probleme, putea aduce clarificări sau convinge publicul. Apare o artă aparte, *retorica*, arta persuasiunii. Acest fapt este evident conștientizat de o anumită clasă de intelectuali ai vremii, cei mai mulți dintre ei filosofi sofști, cum au rămas ei cunoscuți în istoria filosofiei; cumva, deci, sofștii au fost produsul epocii lor¹. Democrația atiniană cerea profesioniști în arta dezbaterii, fie ea dezbateri politică, juridică sau simplu cotidiană; discursul public evolua și avea nevoie de mijloace profesionale de manifestare.

Deși azi vorbim despre orientarea sofistă în filosofia antică, ei nu au fondat o școală în genul Academiei platonice sau Liceului aristotelic, cu toate că intrau în contact unii cu alții, ci au fost mai

¹ W.K.C. Guthrie, *Sofiștii*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 25.

degrabă „profesori individuali, pedagogi itineranți”¹. În zilele noastre, cei mai mulți dintre noi își amintesc de tradiția sofistă ca având o reputație intelectuală proastă, reputație datorată mai ales lui Platon și școlii sale filosofice (deși Platon nu a fost primul care a folosit termenul „sofist” cu încărcătura de șarlatan, înșelător, ci Aristofan²). Gânditori „discreditați”, poate chiar „blestemăți” în istoria filosofiei, sofistii au avut personalități și doctrine destul de diferențiate, fiind legați de fapt de preocuparea pentru anumite teme precum limbajul, raportul dintre natură și lege (convenție), dar ceea ce îi leagă îndeosebi ar fi momentul istoric și statutul social³.

Platonic vorbind, sofistii erau acei gânditori pricepuți la toate, dar în același timp la nimic, adică negustori de cuvinte frumoase, capabili să discute aparent competent în orice domeniu, fără a fi specialiști în niciunul; în cea mai rea accepție, sofistii erau acei gânditori care vizau deliberat înșelăciunea intelectuală, forțând sau depășind nepermis limitele logicii (de unde și termenul de sofistică din logică). După Platon, deși sofistul susține că este un specialist în arta retoricii, în arta persuasiunii, el de fapt numai pretinde că este un specialist fără a stăpâni domeniul în care este specialist, de vreme ce doar specialiștii autentici pot convinge cel mai bine în domeniul lor de competență, precum medicul în domeniul sănătății, arhitectul în domeniul construcțiilor etc.⁴ Dar în dialogul *Gorgias* aflăm că sofistul ce dă titlul dialogului considera că retorica era „arta supremă, căci omul cu harul persuasiunii îi

are pe toți ceilalți specialiști în puterea sa”¹, deși și specialiștii puteau vorbi competent în domeniile lor de competență²; cu toate acestea, retorica și retorul stăpânește, conform lui Gorgias: „A fi în stare (...) să convingi prin discursuri pe judecători în tribunale, pe senatori în senat, în ecclesia pe membrii ecclesiei, precum și în oricare altă adunare care ar fi adunare cetățenească. Datorită acestei puteri, sclav îți va fi medicul, sclav îți va fi pedotribul, iar comerciantul va vedea că agonisește nu pentru sine, ci pentru altul, pentru tine, care ești în stare să vorbești și să convingi mulțimile”³. Gorgias dă și un exemplu sugestiv numit de el „dovadă temeinică”: „Adesea, mergând împreună cu fratele meu și alți medici pe la câte un bolnav, cum acesta nu voia să înghită leacul, nici să se lase tăiat sau ars de medic, neputând medicul să-l convingă, eu reușeam fără alt meșteșug decât retorica. (...) Atât de mare este, așadar, puterea acestei arte și de acest soi este ea”⁴. Platon discută de fapt problema competenței sofistului în mai multe dialoguri (ceea ce înseamnă că dă mare importanță acestui adversar filosofic, totuși) și chiar îi dedică un titlu de dialog; în acesta (dialogul *Sofistul*), Platon mimează uimirea în fața priceperilor sofistului, dar găsește și câteva definiții ale acestuia: „(...) Să-l socotim oare pe omul nostru neștiutor (...) sau sofist în adevăratul înțeles?” „Nicidecum neștiutor. Înțeleg ce vrei să spui, anume că nici nu încapе vorbă ca el să fie așa, de vreme ce poartă un astfel de nume.” „Un meșteșug, după câte se pare, trebuie să admitem că are și el”⁵. Dar ce este sofistul? Un *vânător* ce vânează oamenii

¹ A.C. Grayling, *Istoria filosofiei*, București, Editura Trei, 2022, p. 79.

² W.K.C. Guthrie, *op. cit.*, p. 35.

³ Gilbert Romeyer Dherbey, *Les sofistes*, Paris, Presses Universitaires de France, 2017, pp. 3-4.

⁴ Platon, *Gorgias*, 453 b – 453 c, trad. de Alexandru Cisek, în Platon, *Opere*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1974.

¹ W.K.C. Guthrie, *op. cit.*, p. 25.

² Platon, *Gorgias*, 449 d – 450 c.

³ *Ibidem*, 452 d-e.

⁴ *Ibidem*, 456 b-c.

⁵ Platon, *Sofistul*, 221 c – d, trad. de Constantin Noica în vol. Platon, *Opere*, VI, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

în vederea câștigului, o vânătoare doar aparent educativă a tinerilor bogați și de neam¹; un *negustor de învățătură*, ce practică un negoț de cunoștințe, arte și discipline²; un *profesionist al contradicției*, un combatant de argumente, un profesionist în arta de a discuta în contradictoriu³ etc. Platon conchide că înzestrarea sofistului nu poate fi decât un miracol⁴ – dacă o are într-adevăr – și rămâne mirat (în mod ironic, desigur): „mă simt cam nedumerit în fața varietății răspunsurilor la întrebarea ce este cu adevărat sofistul”.

Cu toate acestea, au existat și încercări de reabilitare a sofistilor; mai mulți istorici ai filosofiei văd în mișcarea sofistă o revoluție intelectuală („iluminismul” Greciei antice), opusă credințelor vechi în mituri și tradiții⁵. Într-adevăr, pe de o parte, indiferent de ostilitatea mai cunoscuților și mai prețuiților Platon și Aristotel, meritul lor constă în instituirea în prim planul discuției științifice și sociale, publice în genere, a raționalității, gândirii critice și a dezbaterei. Ei sunt niște „profioniști ai cunoașterii” totuși, inaugurând statutul social al intelectualului modern⁶. Pe de altă parte, în calitate de profesori ai tinerilor bogați, chiar dacă percepeau bani pentru învățătura lor, sofistii își pregăteau elevii pentru a deveni cetățeni pricepuți și eficienți, pe lângă pregătirea teoretică în artele retoricii sau politicii, în istorie sau în literatură, ca baze sau surse ale discursului elocvent (pentru a avea un discurs cizelat trebuie să ai în spate și o cultură bogată)⁷.

¹ *Ibidem*, 223 c.

² *Ibidem*, 224 b.

³ *Ibidem*, 226 a.

⁴ *Ibidem*, 233 a.

⁵ Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, București, Editura Tehnică, 1993, p. 127.

⁶ Gilbert Romeyer Dherbey, *op. cit.*, p. 5.

⁷ A.C. Grayling, *op. cit.*, p. 78.

Însă, din punctul de vedere al corectitudinii logice a argumentării, este indiscutabil de preferat să ne asociem părerilor lui Platon și Aristotel despre sofisti. Căci interesul nostru este să vedem și în ce măsură raționalitatea lor, modul lor de argumentare, logica lor în cele din urmă, pot constitui un discurs retoric-manipulator (cu termenul din zilele noastre) sau sunt simple amuzamente, exerciții intelectuale (așa cum le prezintă chiar Platon în dialogul *Euthydemos*). Tot la fel de important este acum să vedem în ce măsură manipularea are rădăcini și în logica sofistă sau, mai general, în învățătura sofistă. Astfel, va fi util în continuare pentru scopul nostru să ne reamintim câteva aspecte ale logicii sau retoricii sofiste; momentul sofist este foarte important pentru evoluția ulterioară a artei convingerii cu orice preț și merită o atenție aparte. Cum, din păcate, așa cum se știe, scrierile lor nu s-au păstrat, sursele noastre sunt până în ziua de azi, referirile la ei ale unor gânditori din vechime, unii dintre ei ostili (precum Platon, Aristotel, Sextus Empiricus etc.).

Argumentarea sofistă

După mărturiile rămase, sofistii se autodenumeau retori și toți predau, în afara altor discipline, îndeosebi retorica, într-o epocă în care, după cum am mai spus, arta convingerii era prețuită mult în societate; pe scurt, cu vorbele unui comentator: „În Atena mijlocului de secol V, a fi un vorbitor care impresionează reprezenta cheia puterii. «Cuvântul este un tiran puternic», după cum spune Gorgias într-una din declamațiile rămase de la el, iar arta logosului ar fi însemnat tot ceea ce era necesar pentru o carieră politică de succes. (...) În Grecia, succesul care conta era mai

întâi cel politic, apoi cel juridic, iar arma lui era retorica, arta persuasiunii. Făcând o analogie, retoricii i se poate atribui rolul jucat acum de reclamă. Cu siguranță că arta persuasiunii nu era mai puțin puternică atunci, adesea prin mijloace dubioase, și, așa cum noi avem școli de economie și școli de publicitate, grecii aveau școli de politică și de retorică: sofistii¹. O altă analogie îi pune pe profesorii sofisti alături de avocați, pe bună dreptate (mai ales că ei erau și avocați): „Ei predau arta disputei și cuantumul de cunoștințe care puteau fi de folos în această artă. În linii mari, ei erau dispuși să arate, aidoma avocaților de astăzi, cum trebuie argumentat în favoarea sau împotriva oricărei opinii și nu-i preocupă să susțină niște concluzii proprii”². Ca perspectivă filosofică generală, se poate vorbi de un fel de empirism, „care era în acord cu un scepticism comun în ceea ce privește posibilitatea unei cunoașteri certe, atât pe temeiul insuficienței și failibilității facultăților noastre, cât și pe cel al absenței unei realități neschimbătoare care să fie cunoscută”³. Modul în care argumentau, după cum vom vedea în continuare, se supunea acestei viziuni generale.

Principiul argumentării sofistilor poate fi redat prin teza lui Protagoras „Asupra oricărei teme se pot susține două argumente contrare unul altuia”. Se poate susține cu succes despre o problemă atât un enunț, cât și contradictoriul lui, se poate lăuda și critica același lucru (dacă interesul o cere), întrucât orice adevăr este relativ și nimeni nu deține vreun adevăr de nezdrunclat: „Adevărul e individual și trecător, nu universal și etern, căci pentru orice om adevărul este doar acela de care poate fi convins,

și e posibil să convingi pe oricine că negrul este alb. Există convingere, dar niciodată cunoaștere”¹. Acesta este deci sensul expresiei lui Platon „maestri ai contradicției”, referitoare la sofisti. Și s-ar mai putea adăuga despre ei sau despre esența retoricii practicate de ei: „Ei (...) au văzut că cele ce par adevărate sunt mai de preț decât adevărurile însele. Prin forța cuvântului, ei fac ca lucrurile neînsemnate să apară importante, și iarăși, cele importante lipsite de însemnătate. Noutății, ei îi dau aerul vechimii și invers, noul îl înfățișează ca vechi. Și tot ei au descoperit metoda de a trata orice subiect oricât de amplu sau de concis am vrea”².

Iar Aristotel vorbea în felul următor despre scopurile argumentării eristice sau sofistice: „Trebuie mai întâi să ne dăm seama câte scopuri urmăresc acei care discută ca luptători și ca rivali. Scopurile sunt cinci: respingerea, falsitatea, paradoxul, solecismul și al cincilea – momirea respondentului spre pură vorbărie, adică constrângerea lui de a spune de mai multe ori același lucru. În toate aceste cazuri, aceasta înseamnă a produce aparența lor, nu realitatea. Prin aceste scopuri, ei urmăresc în primul rând să dea aparența că au respins pe respondent; în al doilea rând, să arate că el a spus o falsitate; în al treilea rând, că l-au silit să recurgă la paradox; în al patrulea rând, că l-au silit să facă un solecism (adică respondentul, ca urmare a argumentării, este determinat să întrebuițeze barbarisme); în cele din urmă, că l-au făcut să repete același lucru de mai multe ori”³.

Emblematică pentru argumentarea pro și contra (ambele variante cu același succes) este discuția dintre Protagoras și unul dintre elevii săi, Eulathos, discuție pe care Diogenes Laertios o

¹ W.K.C. Guthrie, *op. cit.*, pp. 42-43, p. 47.

² Bertrand Russell, *Istoria filosofiei occidentale*, vol. I, București, Editura Humanitas, 2005, p. 94.

³ W.K.C. Guthrie, *op. cit.*, pp. 44-45.

¹ *Ibidem*, p. 47.

² Platon, *Phaidros*, 267 a – 267 b, trad. de Gabriel Liiceanu, în vol. Platon, *Opere*, IV, București, Editura Humanitas, 1983.

³ Aristotel, *Respingerile sofistice*, 165 b, trad. de Mircea Florian, București, Editura IRI, 1998.

prezintă ca pe o întâmplare reală trăită de Protagoras¹. Pe scurt, povestea este următoarea:

Eulathos luase lecții de la Protagoras, angajându-se să plătească serviciile profesorului când va câștiga primul proces. Timpul trecea, iar Eulathos nu se implica în nici un proces, deci nu avea nici obligația de a-l plăti pe Protagoras. Astfel, Protagoras, realizând că este înșelat, îl cheamă pe Eulathos, îl amenință că îl dă în judecată pentru recuperarea banilor datorati și îi spune referitor la proces: „Dacă vei câștiga, atunci va trebui să-mi plătești conform înțelegerii dintre noi, întrucât ai câștigat primul proces. Dacă vei pierde, tot va trebui să-mi plătești, întrucât așa va hotărî tribunalul”. Dar Eulathos întoarce argumentarea în felul următor: „Dacă voi pierde procesul, atunci nu trebuie să-ți plătesc, conform înțelegerii dintre noi, anume să-ți plătesc numai la primul proces câștigat. Dacă voi câștiga, atunci nu trebuie să-ți plătesc, conform hotărârii tribunalului”.

La fel de ilustrative sunt și jocurile argumentative, șaradele sofiste. Să ne reamintim câteva dintre asemenea argumentări sofisticate, culese de istorici mai ales din dialogul *Euthydemos* al lui Platon și din tratatul *Respingerile sofistice* al lui Aristotel, argumentări (sau, poate, mai bine spus, jocuri) ce speculează diferențele semnificației, întrebuintări ale cuvintelor² (încălcând de cele mai multe ori principiul identității) sau ce folosesc diferite echivocuri, generalizări nepermise sau ambiguități:

(1) Doi și trei sunt cinci. Deci, doi sunt cinci și trei sunt cinci.

¹ Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, VIII, 56. (Traducere de C.I. Balmuș, Iași, Editura Polirom, 1997.)

² Aristotel, *Respingerile sofistice*, 165 a.

(2) Este posibil ca un om care este așezat să meargă, deci este posibil ca un om să meargă stând.

(3) Când minți, vorbești despre un lucru anume. Despre ceva care este. Dar, dacă vorbești despre ceva care este, atunci spui adevărul.

(4) Pentru fiecare lucru, există un fel de a vorbi, o exprimare, un enunț care îl prezintă așa cum este el, nu cum nu este. Dacă doi oameni vorbesc despre același lucru, ei folosesc enunțuri care îl exprimă, deci nu se pot contrazice. Dacă ei nu vorbesc despre lucrul respectiv, atunci nici unul nu se referă la el și, deci, cu atât mai mult, nu se contrazic. Dacă unul vorbește despre acel lucru, iar celălalt nu vorbește despre acel lucru, atunci cel din urmă nu vorbește, deci, nici în acest caz contrazicerea nu e posibilă.

(5) Dacă știi măcar un singur lucru, înseamnă că ești știutor. Dacă ești știutor, atunci știința în cauză îți este cunoscută. Știind un lucru, ești știutor, deci le știi pe toate. Toți oamenii știu totul dacă știu măcar un singur lucru.

(6) Dacă este adevărat că niciodată nu ai prea mult din ceea ce este bun, atunci trebuie ca bolnavul să ia o grămadă de medicamente.

(7) Patrocles este fratele după mamă al lui Socrate. Tatăl lui Patrocles este Chairedemos, al lui Socrate este Sophrosnicos. Chairedemos nu este tatăl lui Socrate. Or, fiind altceva decât tată, el nu este tată. Pe de altă parte, dacă Chairedemos este tată, atunci, Sophrosnicos, la rândul lui, fiind altceva decât tată, poate să nu fie tată. Deci, Socrate nu are tată.

(8) Acest câine are pui. Deci, este tată. Acest câine este al tău. Deci, este tatăl tău. Însă tu îl bați. Deci, îl bați pe tatăl tău.

(9) Dacă cineva este tatăl cuiva, el este tată. Neputând să fie și să nu fie tată, așa cum aurul sau omul nu pot să fie și să nu fie aur sau om, rezultă că el este tatăl tuturor.